MAVZU: IQTIDORLI BOLALARNING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Maxmudova Gulchiroy G‘anisherovna

Navoiy davlat universiteti Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

To‘xtayeva Aziza Panji qizi

Navoiy davlat universiteti Pedagogika yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada iqtidorli bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari, ularning intellektual salohiyati, ijodiy tafakkuri, bilish jarayonlari hamda hissiy-irodaviy jihatlari ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Iqtidorning namoyon bo‘lishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi individual, oilaviy va pedagogik omillarning o‘zaro aloqasi yoritilgan. Iqtidorli bolalarning tengdoshlari bilan munosabatlari, ijtimoiy moslashuvi va hissiy barqarorligini ta’minlashda ta’lim muhiti hamda pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati asoslangan. Maqolada bolalar salohiyatini kompleks baholash, individual yondashuvni ta’minlash va ularning intellektual, ijodiy hamda ijtimoiy rivojlanishini uyg‘unlashtirishga qaratilgan yondashuvlar yoritilgan.

Аннотация. В статье с научно-теоретической точки зрения анализируются особенности психологического и социального развития одаренных детей, их интеллектуального потенциала, творческого мышления, познавательных процессов и эмоционально-волевых аспектов. Подчеркивается взаимосвязь индивидуальных, семейных и педагогических факторов, влияющих на проявление и развитие таланта. Особое внимание уделяется важности образовательной среды и педагогико-психологической поддержки в обеспечении взаимоотношений со сверстниками, социальной адаптации и эмоциональной стабильности одаренных детей. В статье освещаются подходы, направленные на комплексную оценку потенциала детей, обеспечение индивидуального подхода и гармонизацию их интеллектуального, творческого и социального развития.

Annotation. The article analyzes the psychological and social developmental characteristics of gifted children—including their intellectual potential, creative thinking, cognitive processes, and emotional-volitional aspects—from a scientific-theoretical perspective. It examines the interplay of individual, familial, and pedagogical factors influencing the manifestation and development of giftedness. The article highlights the importance of the educational environment and pedagogical-psychological support in fostering positive peer relationships, social adaptation, and emotional stability among gifted children. Furthermore, it outlines approaches aimed at the comprehensive assessment of children's potential, the implementation of individualized strategies, and the harmonization of their intellectual, creative, and social development.

Kalit so‘zlar: iqtidorli bolalar, iqtidorlilik, psixologik rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, intellektual salohiyat, ijodiy tafakkur, hissiy-irodaviy xususiyatlar, ijtimoiy moslashuv, individual yondashuv, pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Ключевые слова: одаренные дети, одаренность, психологическое развитие, социальное развитие, интеллектуальный потенциал, творческое мышление, эмоционально-волевые характеристики, социальная адаптация, индивидуальный подход, педагогико-психологическая поддержка.

Keywords: gifted children, giftedness, psychological development, social development, intellectual potential, creative thinking, emotional-volitional characteristics, social adaptation, individual approach, pedagogical-psychological support.

Kirish

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti yosh avlodning intellektual salohiyati, ijodiy imkoniyatlari va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli bolalik davridayoq namoyon bo‘ladigan qobiliyatlarni aniqlash, ularni to‘g‘ri yo‘naltirish va rivojlantirish ta’lim-tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Iqtidorli bolalarning imkoniyatlarini ro‘yobga

chiqarishda nafaqat bilim va qobiliyatlarini rivojlantirish, balki ularning psixologik xususiyatlari, hissiy holati va ijtimoiy munosabatlarini ham hisobga olish zarur.

O‘zbekistonda iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PQ-346-son “Iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida iqtidorli yoshlarning imkoniyatlarini rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatga qiziqishini oshirish masalalariga e’tibor berilgan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish bolalarning qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlash hamda ularning individual rivojlanish xususiyatlarini chuqur o‘rganishni talab etadi.

Iqtidorlilik bolaning muayyan faoliyat turidagi salohiyati, bilishga qiziqishi, mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvida namoyon bo‘ladi. U matematika, tabiiy fanlar, tillar, musiqa, tasviriy san’at, sport va texnologiya kabi turli yo‘nalishlarda shakllanishi mumkin. Iqtidorning rivojlanishi tabiiy imkoniyatlar bilan bir qatorda, ta’lim-tarbiya, oilaviy muhit, ijtimoiy munosabatlar va bolaning shaxsiy faolligiga ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, maqolada iqtidorli bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari hamda ularni pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritiladi.

Asosiy qism

Iqtidorli bolalarda bilishga qiziqish, yangi ma’lumotlarni tez o‘zlashtirish, ko‘p savol berish va muammolarga mustaqil yechim izlashga intilish kuzatilishi mumkin. Ular ma’lumotlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, sabab va oqibatlarni tahlil qilish hamda o‘z xulosalarini shakllantirishga harakat qiladilar. Biroq iqtidorlilik faqat yuqori o‘quv natijalari bilan belgilanmaydi. Bolaning ijodiy ishlari, amaliy faoliyati, mustaqil izlanishlari va muayyan sohaga bo‘lgan qiziqishi ham uning salohiyatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Iqtidorning namoyon bo‘lishida ijodiy tafakkur alohida o‘rin tutadi. U muammolarga yangicha yondashish, turli g‘oyalarni ilgari surish va muqobil

yechimlarni topishda ko‘rinadi. Bunday imkoniyatlarni rivojlantirish uchun bolalarga mustaqil izlanish, tajriba o‘tkazish, ijodiy topshiriqlar bajarish va loyihalar yaratish sharoitini ta’minlash lozim. Ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlar va ochiq savollardan foydalanish bolaning fikrlash doirasini kengaytirib, o‘z qarashlarini asoslash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Iqtidorli bolalarda muayyan faoliyatga nisbatan kuchli qiziqish va ichki motivatsiya shakllanishi mumkin. Ular o‘zlarini qiziqtirgan mavzularni chuqur o‘rganishga va natijalarini takomillashtirishga intiladilar. Biroq ortiqcha talablar, doimiy tanqid yoki muvaffaqiyatga erishish uchun kuchli bosim bolaning qiziqishini susaytirishi mumkin. Shu maqsadda uning imkoniyatlariga mos topshiriqlar tanlash, izlanishlarini rag‘batlantirish va faoliyat natijasi bilan birga sarflagan sa’y-harakatlarini ham e’tirof etish muhimdir.

Iqtidorli bolalarning psixologik rivojlanishida hissiy-irodaviy xususiyatlar ham muhim ahamiyatga ega. Ayrim bolalar tanqidga sezgir munosabatda bo‘lishlari, o‘z oldilariga yuqori talablar qo‘yishlari yoki kutilgan natijaga erisha olmaganda xavotirlanishlari mumkin. Bunda bolaning aqliy rivojlanishi bilan hissiy va ijtimoiy rivojlanishi bir xil sur’atda kechmasligi ehtimolini hisobga olish zarur. Masalan, bola murakkab topshiriqlarni tez bajarsa-da, muvaffaqiyatsizlikni qabul qilish yoki hissiyotlarini boshqarishda ko‘makka muhtoj bo‘lishi mumkin. Buning uchun unda sabr-toqat, qat’iyat, o‘zini boshqarish va qiyinchiliklardan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish lozim.

Bolaning psixologik rivojlanishi uning ijtimoiy muhitdagi munosabatlari bilan ham uzviy bog‘liq. Iqtidorli bolalarning qiziqishlari ba’zan tengdoshlarinikidan farq qilishi mumkin. Bu holat ayrim vaziyatlarda o‘zaro muloqot qilishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Agar bolaning fikrlari e’tiborsiz qoldirilsa yoki u doimiy ravishda boshqalar bilan taqqoslansa, o‘zini yolg‘iz his qilishi mumkin. Bunda guruhli loyihalar, jamoaviy topshiriqlar, sport va ijodiy mashg‘ulotlar orqali hamkorlik, tinglash, o‘z fikrini ifodalash va boshqalarning qarashlarini hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Bu jarayonda oilaviy muhit muhim o‘rin tutadi. Ota-onaning bolaning qiziqishlariga e’tibor berishi, mustaqil fikrini tinglashi va uni qo‘llab-quvvatlashi o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Aksincha, haddan tashqari yuqori talablar qo‘yish, boshqa bolalar bilan taqqoslash yoki ortiqcha mashg‘ulotlar bilan band qilish charchoq, xavotir va qiziqishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bolaning ta’lim faoliyati bilan bir qatorda dam olishi, o‘ynashi va do‘stlari bilan muloqot qilishi uchun ham sharoit yaratish lozim.

Ta’lim muassasasi va pedagogning vazifasi bolaning qobiliyatlarini aniqlash bilan cheklanmay, ularni izchil rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Pedagog o‘quvchilarning faqat baholariga emas, balki mustaqil izlanishlari, noodatiy yechimlari va ijodiy tashabbuslariga ham e’tibor qaratishi kerak. Murakkab topshiriqlar, mustaqil loyihalar, fan olimpiadalari va ijodiy tanlovlar bolaning salohiyatini namoyon etishiga yordam beradi. Shu bilan birga, xatolarni jazolash vositasi sifatida emas, o‘rganish va rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilishga yo‘naltirilgan muhit yaratish muhimdir.

Maktab psixologi bolaning hissiy holati, o‘zini baholashi, tengdoshlari bilan munosabatlari va ta’lim muhitiga moslashuvini o‘rganishda muhim rol o‘ynaydi. Bunda kuzatish, suhbat, bolaning faoliyat mahsullarini tahlil qilish va tegishli psixologik vositalardan kompleks foydalanish mumkin. Psixologik yordam bolaning qiyinchiliklarini aniqlash bilan birga, uning kuchli jihatlarini rivojlantirishga ham yo‘naltirilishi lozim. Bolani qat’iy ravishda “iqtidorli” yoki “iqtidorsiz” deb ajratish o‘rniga, uning individual imkoniyatlari va rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Iqtidorli bolalarni samarali qo‘llab-quvvatlash uchun ularning qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlash, individual yondashuvni ta’minlash, ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish va psixologik jihatdan xavfsiz muhit yaratish zarur. Bunda oila, pedagog va maktab psixologining hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Qobiliyatlarni baholashda faqat bitta test yoki o‘quv natijasiga tayanmasdan, bolaning qiziqishlari, faoliyati va rivojlanish dinamikasini kompleks o‘rganish

kerak. Bunday yondashuv bolaning intellektual salohiyati bilan bir qatorda, hissiy barqarorligi va ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishi intellektual, ijodiy, hissiy-irodaviy hamda kommunikativ xususiyatlarning o‘zaro ta’siri orqali namoyon bo‘ladi. Ularning qobiliyatlarini to‘liq rivojlantirish uchun faqat yuqori o‘quv natijalariga emas, balki individual imkoniyatlari, hissiy holati va ijtimoiy munosabatlariga ham e’tibor qaratish zarur.

Iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash ularning qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlash, mustaqil va ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish, individual yondashuvni ta’minlash hamda sog‘lom psixologik muhit yaratishni talab etadi. Bu jarayonda ota-ona, pedagog va maktab psixologining hamkorligi bolaning rivojlanish ehtiyojlarini to‘g‘ri anglash va tegishli yordam ko‘rsatishda muhim ahamiyatga ega.

Demak, iqtidorli bolalar bilan ishlashda ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, hissiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga ham e’tibor berish lozim. Yaxlit va izchil pedagogik-psixologik yondashuv bolaning mavjud imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi, shaxs sifatida har tomonlama kamol topishi va kelajakda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PQ-346-son qarori. Iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
2. Xalimova M.V. Shaxs psixologiyasi. Iqtidorli bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. - O‘zbek tilidagi nashr.
3. Jalolova P.M. Pedagogika. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: City of Book, 2023. - 268 b.

4. Xudoyberganov D.Y., Sa'dullayeva M.G'., Togonova Sh.A. va boshq. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Bookmany Print, 2026. - 234 b.